

УДК 330.83:811.111“1848–1939”

Р. Августин

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГОСПОДАРСЬКИХ АСОЦІАЦІЙ (1848 – 1939 рр.)

Розкрито особливості української школи інституціоналізму, окреслено її значення як методологічної основи дослідження інституційного поля українських господарських асоціацій у Галичині в 1848 – 1939 рр.

Ключові слова: інституціональний дискурс, господарські асоціації, школа інституціоналізму, економічна теорія.

Сучасна парадигма економічної науки засвідчує, що залучення методології інституціоналізму до економічної теорії та історії економіки є одним із найперспективніших векторів модернізації цих дисциплін. У цьому контексті щораз очевиднішим стає значення для цивілізаційного поступу національної господарської традиції, що є інституційною матрицею модерної господарської самоідентифікації національно-державних спільнот в епоху глобалізації.

Український господарський рух у 1848 – 1939 рр. становить одну із найцінніших складових національної господарської традиції. Процес розгортання цього руху засвідчив, що формування економічної основи нації діалектично взаємопов’язане із колосальною роботою у царині відродження таких ментально характерних для українців рис, як підприємливість, ощадливість, прагнення до особистої свободи й добробуту. Тісна взаємодія українців краю спричинилася до формування національного господарського інституційного поля, що зумовило діяльність галузевих станових організацій національної ко-операції та приватного підприємництва, які опанували щораз нові сфери аграрного виробництва, торгівлі, промислової й фінансово-кредитної діяльності, у яких домінували чужинці.

Метою статті є окреслити особливості української школи інституціоналізму, її значення як методологічної основи дослідження інституційного поля українських господарських асоціацій у Галичині в 1848 – 1939 рр.

Фундатором школи інституціоналізму вважають Т. Веблена, який розширив тлумачення предмета політичної економії, застосувавши філософське осмислення економічних процесів, ґрунтуючись на доктрині І. Канта [1].

Цінним для інституціонального осмислення досліджуваних процесів є десятитомна “Документована історія промислового суспільства” Дж. Коммонса, що разом із низкою інших видатних наукових праць склали фактично цілісне вчення економічної еволюції громадянського суспільства, у якому домінантою виступає громадський дієвий контроль за діями індивідуального характеру, ефективним способом реалізації котрого виступає інститут правової угоди [2].

Нова інституціональна економічна теорія (неоінституціоналізм), започаткована лауреатом Нобелівської премії у галузі економіки Дугласом С. Нортон, ґрунтується на твердженні, що економіка функціонує у певних інституціональних рамках, де культура та ідеологія значною мірою визначають економічний розвиток [3, 4]. Як наголошує

Д. Норт, “Не викликає ... сумніву твердження, що відмінність у функціонуванні економік протягом часу передусім викликана тим, як еволюціонують інституції. І все-таки ні сучасна економічна теорія, ні кліометрична історія не виявляє ознак здатності оцінювати роль інституцій у функціонуванні економіки, бо поки що немає аналітичної основи для залучення інституційного аналізу до економічної науки та історії економіки” [5]. Інституційна зміна, у трактуванні Д. Норта, визначає шлях, яким суспільства розвиваються в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни [6].

Про значення широкого інституційного поля, сформованого на основі відродження самобутніх засад національної господарської культури наголошують й інші теоретики неінституціоналізму. Так, Дж. Марч та Й. Ольсен у своїй книзі “Перевідкриття інституцій” [7] до поняття інституцій відносять “усталений порядок, процедури, домовленості, ролі, стратегії, організаційні форми і технології, навколо яких будується політична діяльність, ... переконання, парадигми, кодекси, культура і знання, які оточують, підтримують, удосконалюють і заперечують ці ролі та усталений порядок” [8]. Механізм дотримання обмежень, сформований тією чи іншою нацією упродовж її формування, особливо важливий. Це демонструє досвід багатьох країн, що розвиваються: часто вони просто “переписують” конституції та закони розвинених країн, але ці закони не діють так само ефективно, як у розвинених країнах, бо не створюються ефективні механізми дотримання цих норм – вони діють або вибірково, або їх взагалі немає (хоча, причиною цього може бути не тільки погане дотримання формальних правил, але й відмінність у неформальних нормах – інша культура, наприклад). У цьому сенсі надзвичайно важливою є національна самоідентифікація інституціональної матриці суспільства, що є неможливою без відродження національної господарської традиції. Таке відродження неможливе без мобілізації змодернізованих національних ідеологічних стереотипів, побудованих на самобутній моделі ментальності (культура, досвід, навчання), які впливають на ставлення, довіру до інституцій, а отже, і на ефективність останніх.

Формування феномена інституціоналізму в українській економічній думці відобразило значною мірою, ті специфічні умови національного розвитку, що були спричинені колоніальним статусом українських земель у складі чужих імперських держав. У тому контексті економічна теорія інституціоналізму зазнавала відповідних трансформацій, вмотивованих потребою економічної самооборони українців. Проте, окрім цього специфікованого контексту, українська економічна думка містить цінності інституціоналізму загальноцивілізаційного значення. Переконливим свідченням цього є концепційні засади представників Київської школи політекономії, в яких доволі чітко окреслені поняття, якими оперує інституціоналізм. Ще рельєфніше сформульовано засади інституціоналізму в науковій спадщині відомого світові українського вченого М. Туган-Барановського, який, досліджуючи економічні процеси, використовував багатий міждисциплінарний методологічний інструментарій інституціоналізму (соціологію, психологію, історію тощо) [9].

Головною працею, що репрезентує такі підходи видатного вченого, є дослідження “Соціальні основи кооперації” (1916 р.) [10]. Першу частину своєї ґрунтовної праці вчений присвятив розглядові загального вчення про кооперацію. Тут йдеться, насамперед, про соціальний ідеал кооперації. На думку М. Туган-Барановського, кооперативні підприємства – це, по суті, єдина форма господарської організації, що виникла як результат свідомих зусиль широких суспільних груп з метою перетворити існуючу систему господарства. Український вчений у підсумковій частині свого ґрунтового

дослідження розкрив соціальну сутність і політичну позицію кооперації. Цікавими є думки М. Туган-Барановського з приводу співвідношення кооперації і політики. Кооперація, на його думку, зовсім не є організацією асоціальною. Соціальні інтереси віддзеркалюються у ній ще більшою мірою, ніж це можна сказати стосовно політичних партій. Однак від об'єднання кооперації з політичною партією програють обидві сторони: партія і кооперативи [11].

Показово, що теорія і практика інституціоналізму в Україні були пов'язані з кооперативним рухом, у якому в умовах імперських режимів українство знаходило можливості для самореалізації. Через те у цій ділянці інституціоналізм має визначні постаті та теоретико-організаційні надбання.

Одним із фундаторів цього напрямку справедливо вважають М. Левитського, який вважав, що “кооперація є найліпше і найкраще виявлення людського генія в межах соціально-економічного будівництва” [12]. Він закликав дрібних селянських власників до добровільно гуртової господарки, яка б не допускала навіть тіні примусу. На таких засадах артільний рух під гаслами М. Левитського з Херсонщини поширився на Катеринославщину, Полтавщину, Чернігівщину, Канівщину, Донеччину і навіть на етнічно російські терени.

Свої науково-ідейні засади М. Левитський прагнув зреалізувати у артільному господарстві, яке на його думку, повинно було стати інституційним зародком нової господарської і моральної організації. Така спроба відповідала духові часу, прикладом чого може слугувати досвід суспільних реформаторів у країнах Європи і Америки. Як стверджував “артільний батько”, “Всі завоювання соціального прогресу по суті, здобуті не стільки економічними факторами, скільки силами моральними і ... перемагав зрештою не той, хто був сильніший економічно, а той, хто був сильніший морально”. М. Левитський розглядав економічний розвиток із позицій еволюціонізму, бо “історія жодних різких кроків не знає”, відзначав демократично-республіканський дух українського народу, який прагне створити устрій життя без пана і хлопа” [13]. Керуючись цим, М. Левитський склав низку проєктів про організацію землеробських і ремісничих артілей, споживчих, кредитних і кооперативних спілок створення артільних лавок і кас різних типів, тимчасових складів товарів, виставок сільськогосподарських знарядь, товариств сприяння артілям тощо.

Серед визначних українських економістів-кооператорів особливе місце посідає С. Бородаєвський. Його ім'я було відомим серед європейських кооператорів того часу, свідченням чого може слугувати участь у міжнародних кооперативних з'їздах, тісні контакти з видатними кооператорами світу та членство у Міжнародному Кооперативному Союзі. С. Бородаєвський належав до перших членів Інституту для Кооперативних Студій, що його заснував видатний теоретик і організатор кооперації француз Ш. Жід. Теоретичні погляди вченого викристалізувалися на основі узагальнення великого міжнародного досвіду розвитку кооперативного руху. Одним із найважливіших монографічних досліджень С. Бородаєвського є “Історія кооперації” [14], в якій вперше в світовій кооперативній літературі здійснено порівняльний аналіз особливостей кооперації на матеріалі понад 40 країн світу.

Особливої уваги видатний вчений та подвижник надавав проблемам інституційного культивування кредитних відносин. Великою популярністю серед кооператорів користувалася його книжка “Збірник про дрібний кредит” (витримала шість видань загальним накладом 30 тис. примірників), в якій розглядалися суть, закони,

організація і діловодство ощадно-позичкових і кредитних кас. Про науковий потенціал С. Бородаєвського свідчить хоча б той факт, що тільки впродовж 1941 – 1942 рр. побачили світ понад 500 його фахових статей у 22 країнах. Вони були опубліковані у 85 кооперативних виданнях (українських, болгарських, чеських, сербських, польських, румунських, німецьких, французьких, швейцарських, бельгійських, англійських, іспанських, італійських, латвійських, аргентинських, китайських тощо).

Помітне місце серед українських інституціоналістів-кооператорів посідає Б. Мартос. Значний вплив на Б. Мартоса мав М. Левитський. Сприяла його зацікавленню і діяльність Кооперативної Комісії при Полтавському сільськогосподарському товаристві, яке очолював О. Русов. Оцінюючи значення кооперації для українців, вчений наголошував на її важливості у “боротьбі за самостійне економічне становище, за визволення од залежності економічної, за усунення визиску в дорозі обміну...” [15].

Б. Мартос намагався доступно і рельєфно окреслити особливості кооперативної розбудови господарства порівняно з іншими господарськими системами. Водночас учений відзначав, що “в житті дуже рідко можна зустріти те чи інше явище в чистому виді, тому дуже часто кооперативи, які доводиться зустрічати на практиці, в деяких відношеннях відступають від того чистого типу, що дає теорія” [16]. Б. Мартос розробив свою класифікацію кооперативів, докладно описав кожен кооперативну форму, ґрунтуючись на українському і зарубіжному матеріалі. В Україні, на його думку, найпоширенішими видами кооперації були кредитові, споживчі й сільськогосподарські товариства та їхні союзи. Вчений деталізував також статут кредитних кооперативів, права і обов’язки членів, інші статутно-організаційні питання кооперативного руху.

Особливу увагу він звертає на кадрове забезпечення з погляду фаховості і моральних засад. “Для розвитку кооперації, – писав учений, – потрібні досвідчені керівники та добре підібраний фаховий персонал. ...В першу чергу керівник кооперативної установи, повинен бути людиною порядною. Розум, досвід та енергія людини нечесної принесуть кооперації не користь, а тільки шкоду, тому в першу чергу потрібні люди непідкупні, що для них матеріальні блага не грали б у житті першої ролі, і то однаково, чи справа йде про які-небудь дрібні вигоди, чи про якусь велику користь” [17].

Власне форма і зміст господарської самоорганізації українців в Галичині у досліджуваний період якнайбільше демонстрували значення інституційного поля, де домінували національно-визвольні мотиви. З огляду на це, теоретики і практики українського господарського руху надавали першорядного значення інституційним підходам. Це виразно ілюструє теоретична позиція та організаційна діяльність видатного кооператора й громадського діяча Ю. Павликовського, на формування світоглядних засад якого значний вплив справили репрезентанти молодшої історичної школи політичної економії, зокрема, віденський професор К. Гофмайстр. У формуванні інституційних підходів до відродження національного господарського руху помітний вплив мали також праці німецьких й австрійських вчених, згуртованих у Союз соціальної політики на чолі з Г. Шмоллером (1838 – 1917). Учені-економісти цієї школи протиставляли свої ідеї абстрактним економічним теоріям ліберального індивідуалізму, марксистського детермінізму і деяким висновкам психолого-математичної школи. Вони шукали позитивних фактів розвитку суспільно-економічних відносин, еволюційних устремлень до поступу і нового соціального ладу. Український кооператор був обізнаний також і з американською інституційною економічною школою, яка вважала, що кожній нації

притаманні історично сформовані суспільно-економічні інституції й традиції, з якими потрібно рахуватися, модернізуючи господарську систему. Ю. Павликовському імпонували теорії “кембриджської школи”.

Характерно, що ідейний натхненник та організатор кооперативного руху не обмежувався рамками кооператизму, наголошуючи на необхідності розбудови поряд із кооперацією національного приватного підприємництва. Рагуючи за об’єднання зусиль української кооперації та приватного підприємництва, він наголошував: “Кожний нарід, як збірна одиниця, витворена спільнотою крові, спільнотою рідної культури і спільнотою ідей та змагань, мусить, щоби вдержати своє фізичне і духовне існування, щоби забезпечити собі відповідні умови постійного розвитку серед сім’ї цивілізованих народів світу, присвячувати господарській праці і організації власних господарських сил поважну частину своєї енергії” [18].

Цікавими є економічні українознавчі студії В. Голубничого, який широко інтерпретував економічні процеси, враховував їх, наголошуючи на їх культурницькій та політичній мотивації [19]. Саме це робить цікавими його праці не тільки для економістів, але і для інших фахівців, зближує його економічні погляди з теоріями інституціоналістів.

Висновки

Отже, в українській економічній думці можна виокремити чимало постатей, які були прихильниками й утверджували доктрину інституціоналізму на національному ґрунті. Морально-культурний і соціально-психологічний аспект інституціоналізму надавав певних особливостей національному інституціоналізму. Врахування цих особливостей збагачувало не тільки українську економічну думку і господарську практику, але й теорію інституціоналізму взагалі.

Література

1. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли [Текст] / Б. Селигмен. — М. : [б. и.], 1968. — С. 59—61.
2. Commons J. R. Economics of Collective Action [Text] / J. R. Commons. — N.-Y. : [s. n.], 1950. — P. 104.
3. Норт Д. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки [Текст] / Д. Норт. — К. : Основи, 2000. — 198 с.
4. Nort D. C. Structure and Change in Economic History [Text] / D. C. Nort. — N.-Y. : Norton & Company, 1981. — 284 s.
5. Норт Д. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки... — С. 7.
6. Там само. — С. 7—9.
7. James G. March and Johan P. Olsen. Redesigning Institutions: The Organizational Basis of Politics [Text] / G. James. — N.-Y. : The Free Press, 1989. — 470 s.
8. Леслі П. А. Аналіз державної політики [Текст] / П. А. Леслі. — К. : [б. в.], 1999. — 255 с.
9. Злупко С. М. Михайло Туган-Барановський – український економіст світової слави. — Львів : [б. в.], 1993. — 207 с.
10. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. — Пт-г. : [б. и.], 1916. — 154 с.
11. Проф. Михайло Туган-Барановський. Основи політичної економії [Текст] / [наук. ред., авт. передм. С. М. Злупко]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — С. 516.

12. Витанович І. Історія українського кооперативного руху [Текст] / І. Витанович. — Н.-Й. : ТУК, 1964. — С. 106.
13. Там само. — С. 107.
14. Бородаєвський С. В. Історія кооперації [Текст] / С. В. Бородаєвський. — Прага : [б. в.], 1925. — 215 с.
15. Маргос Б. Теорія кооперації [Текст] : курс лекц. / Б. Маргос. — Регенсбург, Берхтесгаден, 1947. — С. 5.
16. Там само. — С. 47.
17. Бородаєвський С. В. Історія кооперації... — С. 158.
18. Павликовський Ю. Кооперація і приватники / Ю. Павликовський // Торговля і Промисл [Текст]. — 1934. — 1 жовт. — Ч. 1. — С. 3.
19. Злупко С. Основи історії економічної теорії [Текст] : навч. посіб. / Степан Злупко. — Львів : [б. в.], 2001. — С. 598—601.

R. Augustyn

**INSTITUTIONAL DISCOURSE OF FORMATION PROBLEMS
OF ECONOMIC ASSOCIATIONS IN WESTERN UKRAINE
(1848 – 1939 YEARS)**

The peculiarities of the Ukrainian school of institutionalism is explored, its meaning as methodological basis of research of institutional field of the Ukrainian economical associations in Halychyna in 1848-1939 years is outlined.

Key words: institutional discourse, business associations, school of institutionalism, economic theory.